

РОЗДІЛ VII ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

*Н.І. Ольхіна
(м. Донецьк)*

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ В “ІСТОРІЇ РУСІВ”

“Історія Русів” привертала увагу дослідників минулого і понині залишається в полі зору науковців. У даній статті робиться спроба поглянути на неї як на джерело, де розглядається історія Запорозької Січі.

Пам’ятка вивчається з XIX ст. до сьогодні, але, на наш погляд, найоб’єктивніше вона проаналізована в спеціальній праці сучасного дослідника В.В. Кравченка “Історія Русів та її місце в українській історіографії”¹. Він умовно виділив шість етапів генези даного джерела, у кожному з яких воно мало різний соціальний статус, викликало різне ставлення до себе з боку офіційної історичної науки: від найбільш достовірної праці до розвінчання її з точки зору фактичної вірогідності, а пізніше, нарешті, єдиного в своєму роді твору, який посідає окреме місце у вітчизняній науці. Однак автор не ставив перед собою завдання дати оцінку цій пам’ятці як джерелу з історії запорозького козацтва.

Вивчення загальної й спеціальної літератури, присвяченої “Історії Русів”, вже давно становить самостійну наукову проблему, однак місце і роль Запорозької Січі в українській історії у даному творі глибоко не були проаналізовані жодним із дослідників. Хоча окремі аспекти її діяльності та долі яскравих, непересічних особистостей, пов’язаних із Січчю, цікавили багатьох науковців, зокрема М. Максимовича, О. Лазаревського, Г. Карпова, В. Іконникова, В. Горленка, М. Грушевського, Д. Дорошенка й ін. Як уже було зазначено, оглядово звертається до цієї проблеми лише В. Кравченко².

Складність нашого завдання полягає в тому, що дану пам’ятку розглядатимемо не у суто історіографічній площині, а як історико-політичний твір. За викладом подій його можна умовно поділити на два періоди: до татарської навали і післяординська доба в якій у свою чергу простежуються етапи литовського панування та козацько-гетьманської епохи. Твір починається стислою передмовою, а далі йде суцільний текст. Причому він раптово обривається на подіях 1769 р. (за автором “...почалася правдива з турками війна, яка чим скінчиться,

Бог відає...”)³. Складається враження, що книгу не закінчено.

Автор не ставив собі за мету оповідати читачеві книги лише історію Запорозжя, але при цьому приділив йому досить велику увагу. Формування запорозького козацтва як військової сторожі, що охороняла кордони малоросійських земель “між Бессарабією і Кримом, понад рікою Дніпром”, за твором, відбувалося в литовсько – польський період (XV – XVI ст.) і пов’язане з іменем Предцлава Лянцкоронського, названого у праці гетьманом руським⁴.

“Історія Русів” розміщає козаків “нижче порогів або за порогами Дніпра”, де вони, “завдяки сталому перебуванню, збудували укріплення, або редути, названі “засіками” від січення дерев, вживаних на палісади”. Саме через це, вважає автор, братство, що там розмістилося, було “названо запорозькими козаками, а місце перебування їх як – Січчю Запорозькою”⁵.

Твір характеризує козацьке товариство неодружене, щоб нічого йому не заважало, відмічає також визнання козаків урядом, який затверджував обраних братством старшин та головного отамана та підкреслює що останні “мали входити в команду гетьмана малоросійського, до якого вони і місце їх перебування належали завжди. На утримання і постачання війська запорозького приділено йому достатні землі малоросійські з угіддями обабіч Дніпра і порогів між ріками Кінською, Самарою, Кальміусом, Ташликом і Бугом”⁶. Таким чином, автор чітко окреслює територію Запорозжя.

Чимало місця пам’ятка відводить Дмитру Вишневецькому. Вона вшановує його як “батька народу”, який прославився особливими чеснотами, відбудовував поруйновані міста, громадянські будівлі, наглядав за правосуддям, заохочував народ до працелюбності й торгівлі, боровся з кримськими татарами. Але у творі Д. Вишневецький не характеризується як організатор запорозького козацтва та засновник першої відомої Січі (Хортицької). Невідомий автор, очевидно, не отримав із доступних йому джерел такої інформації.

В творі немає і натяку на героїчну смерть князя Вишневецького, яку опівають народні думи й про яку писатимуть історики XIX й XX ст.⁷

Автор оповідає, що “по смерті гетьмана князя Вишневецького 1514 р. (Дмитро Вишневецький страчений у Стамбулі в 1563 р.) обрали гетьманом Євстафія Ружинського”. Сучасні дослідники іменують його Богданом Михайловичем і датують діяльність не 1514–1534 рр., а 1575–1576 рр.⁸

За “Історією Русів”, гетьман Ружинський з дозволу короля Сигізмунда I, поборюючи свавілля прикордонних козаків, засновує у Малоросії 20 козацьких полків по 2 тис. кожен. З цим категорично не погодився М. Максимович.

Він зазначав, що Б. Ружинський на той час не міг створити їх таку кількість. При цьому Михайло Олександрович посилався на реєстр війська запорозького, який досліджував у 1850 р. Історик виявив, що дані полки були механічно переписані із Зборівського договору при створенні знаменитого літопису Коховського⁹. Щоправда, подальші дослідники констатували, що за діяльності Богдана Михайловича козацтво було сформоване як окрема структурована військова організація: створено Чигиринський, Корсун¹⁰.

Характерно, що у дослідженні автор “Історії Русів” організацію реєстрового козацтва не розглядає як ініціативу польського короля, його уряду й шляхти. Її здійснюють український гетьман і його адміністрація, які самі вдосконалюють військову систему на своїй території.

Праця не відводить окремих сторінок, які б висвітлили зв’язок Ружинського із Запорозькою Січчю. Але, за твором, його діяльність полягала в облаштуванні реєстрового війська, впорядкуванні прикордонної сторожі, в організації походів на Кримське ханство. Зрозуміло, що здійснити ці заходи без Запорозької Січі було неможливо.

“Історія Русів” фіксує, що після Ружинського “гетьманували В. Хмельницький, М. Вишневецький, Г. Свирговський, Ф. Богдан, П. Підкова, Я. Шах, Д. Сколозуб. У своїй діяльності вони завжди спиралися на запорожців, які за часів усіх керманічів козацтва воювали з турками й татарами, на прохання московського царя Івана Грозного обороняли Астрахань, побудували вище Азова, на супротивному йому березі, місто Черкаськ (за М. Вишневецького), ходили походами до Валахії та Бессарабії (за Г. Свирговського).

М. Грушевський, досліджуючи цей історичний епізод, вважав, що “Історія Русів” “щедро розмалювала” й особу Свирговського, та участь козаків у війні. На його думку, гетьман з “покрученим іменем у виді Сверчовського попав в пізнішій традиції в реєстр козацьких гетьманів і став героєм фабрикованих у XIX ст. псевдоісторичних пісень”, а М. Костомаров своєю статтею “Иван Свирговский, украинский козацкий гетьман XVI века”, канонізував цю традицію¹¹.

За гетьманування Ф. Богдана, запорожці залучалися до походів на Крим, Туреччину, Молдавію. Слід зазначити, що подальші дослідники, зокрема М. Грушевський – автор упорядкованого списку українських гетьманів¹² – та Яворницький – найавторитетніший історик запорозького козацтва¹³ – такого гетьмана не згадували.

Гетьман І. Підкова, обраний услід за Ф. Богданом в “Історії Русів” іменується Павлом. У цілому твір традиційно змалював його діяльність, оповідав про молдавські походи. Щоправда, в праці не акцентується належність Івана до запорозьких козаків, як це відмічає подальша

традиція. Відносно загибелі гетьмана “Історія Русів” подає інформацію, що його підступно вбито у Молдавії, а М. Грушевський та сучасні історики описують події інакше. І. Підкова навесні 1578 р. мусив відступити з Молдови на Україну, де його було заарештовано брацлавським воєводою князем Збараським, привезено до короля С. Баторія. Польський король, на вимогу турецького посла, наказав стратити козацького ватажка, що й було вчинено на одному з головних майданів Львова.

“Історія Русів” не оповідає про діяльність запорозьких козаків за часів гетьмана Я. Шаха і не констатує, що він був до цього кошовим отаманом Запорозької Січі (1576–1578 рр.)¹⁴.

Щодо діяльності гетьмана Дем’яна Сколозуба (Семена Сколозуба) пам’ятка подає повністю вигадану інформацію. Д. Яворницький, досліджуючи даний період історії, хронологічно відносив його не до 1583 р., а до 1599 р., де Сколозуб фігурує як осавул запорозький, а згодом як кошовий отаман, наступником якого став С. Кішка¹⁵.

На місце Сколозуба в 1592 р., фіксує “Історія Русів”, обрано гетьманом з осавулів генеральних заслуженого у війську малоросійському природного шляхтича польського Федора Косинського (справжнє ім’я гетьмана – Криштоф). На те, що автор “Історії Русів” досить довільно називає імена ватажків визвольного руху, безперервно допускає свавільне переміщення історичних фактів, а іноді вигадує різні події, які насправді зовсім не мали місця в українській історії, вказував ще М. Марченко. Так, часи Косинського праця подає як епоху жаху і нищення польського та руського народів. Але твір пов’язує діяльність Косинського не з періодом перших козацьких воєн, а з боротьбою за введення унії. Ми погоджуємось з висновками М. Марченка, що автор “Історії Русів”, дійсно, часто відступав від історичної правди в показі хронологічних подій визвольної боротьби. У таких випадках науковий твір нагадує пригодницьку повість, в якій автор зберігає лише реалістичність показу доби, ухиляючись від точних історичних фактів¹⁶. Твір не акцентує також ніякої уваги на тому, що К. Косинський був гетьманом саме запорозького козацтва.

Як вказує М. Грушевський, автор “Історії Русів” невичерпний у фантазіях, бо описує смерть К. Косинського, як першу жертву унії, не в бою (1593 р.), а від голоду (за “Історією Русів”, він був замурований у кам’яну башту, що не відповідає історичній правді)¹⁷.

Як уже відмічалось В. Іконниковим¹⁸, автор “Історії Русів” подає нам досить суперечливі дані про Наливайка. Почнемо з того, що він називає козацького ватажка не Северином (Семерієм, Семерином), а Павлом. Твір запевняє нас, що він був обраний гетьманом з правом і привілеєм попередніх гетьманів у 1596 р.; але подальші дослідники встановили,

що Северин іменував “себе іноді запорозьким гетьманом, хоча формально йому підлягали переважно нерєєстрові козаки”. Рєєстровці ж мали своїм гетьманом Г. Лободу, а в “Історії Русів” останній – лише полковник Наливайка, якого він посилає до польського короля з дорученнями¹⁹.

Подальший перебіг подій, за “Історією Русів”, призводить до збройних сутичок між польською владою й Наливайком. Вони припиняються, оскільки саме Наливайко ніби почав шукати миру з офіційною владою. Щоправда, за джерелом, він веде боротьбу з польським гетьманом Жолкевським, але виключно через те, що прагне покарати поляків, які проігнорували бажання козаків заключити з ними мир, та втратили на шибениці урядників Наливайка – Богуна, Войновича і Сутигу.

За “Історією Русів”, Наливайко гине у Варшаві разом з Мазепою, Кизимом і Лободою, з якими в 1597 р. поїхав як військовий депутат на королівський сейм. Це суперечить історичній правді, бо на той час Лободи вже не було у живих, а сам Северин знаходився в полоні у коронного гетьмана Жолкевського.

Інформацію про страшну смерть Наливайка та його товаришів у мідному бичу, описану в “Історії Русів”, оспівували у ряді дум, у поезіях (Т. Шевченко, К. Рилєєв), повістях і романах (М. Гоголь, Іван Ле). В сучасній науці відомості про такий трагічний кінець Наливайка вважаються легендою, хоча покарання ватажка, насправді, було публічним та не менш страшним за описане у праці.

Пам’ятка робить дуже цікавий висновок щодо посилення ролі Запорозької Січі саме в даний період. Польський сейм видав жорстокий вирок усьому народу руському, оголосив його “відступним, віроломним і бунтівливим” та засудив на рабство, переслідування та всілякі гоніння та внаслідок цього відлучив назавжди депутатів руських від сейму національного, а все лицарство – від виборів і посад урядових та судових. До всіх цих установ малоросійських послані поляки з численними штатами, міста зайняті польськими гарнізонами, а інші поселення – їхніми ж військами. Саме у той період, вважає автор, шляхетство малоросійське, не стерпівши наруг від поляків, не змігши перенести позбавлення своїх посад, маєтків, відсахнулося від власного народу й погодилося на унію та католицтво. І лише незаможні рєєстрові козаки й усі гнані люди, шляхтичі шукали порятунку на Січі Запорозькій, значно збільшуючи та укріплюючи її²⁰.

Автор “Історії Русів”, на наш погляд, досить правдиво окреслив для майбутніх дослідників образ П. Конашевича-Сагайдачного, хоча він і допускає значні неточності в оповіданні про його життя й діяльність. Так, Д. Бантиш-Каменський – перший дослідник, який ввів до наукового обігу

дані про Конашевича-Сагайдачного, створюючи свою “Історію Малої Росії” (1822 р.), користувався поряд з іншими джерелами рукописною “Історією Русів”. На нашу думку, матеріали невідомого автора стали для нього основним джерелом у формуванні образу славнозвісного гетьмана.

Аналізуючи сторінки “Історії Русів”, присвячені Конашевичу-Сагайдачному, зустрічаємо дату, яка сповіщає про початок його гетьманування. Це 1598 р. Ряд подальших дослідників погоджуються з нею (наприклад М.О. Максимович), інші називають 1606 р. (І.М. Карамзін) і навіть 1614 (М. Грушевський).

“Історія Русів” підкреслює, що саме П. Конашевич-Сагайдачний перший почав писатися “Гетьман Запорозький”. Дослідники козацтва ХІХ – початку ХХ ст. не погоджуються з таким висновком. Фактично питання про першого гетьмана Війська Запорозького досі не з’ясоване, хоча українська літописна традиція вважає ним Предцлава Лянцкоронського. Відомо також, що в 1576 р. польський король С. Баторій вперше офіційно проголосив Б. Ружинського гетьманом запорозьким та пожалував йому ознаки гетьманської влади – клейноди²¹. Автор книги акцентує, що й наступні гетьмани почали у титулах своїх додавати, що вони “керманичі Війська Запорозького”. І саме військо малоросійське часто Запорозьким називалося.

Пам’ятка оповідає про боротьбу П. Конашевича-Сагайдачного з кримськими татарами, штурм та взяття Кафи, повідомляє про спробу поляків посіяти міжусобицю серед козаків (обрання в прихильних до унії полках гетьманом Дем’яна Кушки, який згодом загинув біля Акермана, взятий у полон турками й татарами; наступний пропольський гетьман Бородавка був розстріляний козаками як самозванець).

Подальші дослідники, користуючись текстом “Історії Русів”, вносили свої корективи щодо точності саме даних фактів, наведених у праці. Так, штурм і взяття Кафи науковці датують 1616 р., гетьманування Кушки (Самійло Кішка) 1600–1602 рр. а Бородавку (Яків Нерода) взагалі відносять до непримиренних ворогів Речі Посполитої. Частина дослідників запевняє, що він не був страчений, а, навпаки, гетьманував деякий час після смерті Сагайдачного²².

Твір повідомляє, що згодом поляки відмовились від інтриг та визнали Конашевича-Сагайдачного гетьманом всієї Малоросії саме через те, що мали потребу вести боротьбу проти турок і татар. Автором описаний похід на Буковину проти турок, здійснений Сагайдачним на прохання короля Жигізмунда ІІІ. Описуючи подальшу діяльність гетьмана, автор оповідає ще про похід його в Східну Малоросію на допомогу кошовому Дурдилі, який вів боротьбу з татарами. Відзначається,

що Конашевич-Сагайдачний, крім означених походів, ніяких інших не розпочинав, а на прикордонні набіги відряджав своїх наказних гетьманів. З такими висновками ми, звичайно, погодитися не можемо.

Автор “Історії Русів” високо цінує Конашевича-Сагайдачного як правителя, що понад 20 літ порядкував не тільки у Запорозькій Січі, а і на Україні. Відмічаючи його як мудрого, господаря, що забезпечував внутрішній спокій в Україні, боровся проти уніатства, стояв біля розбудови Київської академії разом з митрополитом П. Могилою, невідомий дослідник вважає, що гетьман прожив у великій славі, помер своєю смертю в Києві й похований у церкві створеного ним Братського монастиря. Вчені кінця XIX – початку XX ст. внесли значні корективи до історичного портрету гетьмана, акцентуючи увагу на добі його героїчних походів, Хотинській війні та його передчасній наглій смерті²³.

Цілоком у згоді з традицією української історіографії XVI – XVII ст. автор малює боротьбу козаків проти Польщі. Це ряд національних воєн, що створили цілий пантеон героїв, запорозьких гетьманів – Тараса Трясила, Павла Павлюка (Павлюгу), Якова Острянина (Стефана Остряницю), Дмитра (Леона) Гуню. Проте знову, як зазначали ще дослідники XIX ст. (В. Іконников, Г. Карпов), для автора характерне довільне застосування хронології, трактування історичних фактів, перекручування імен.

За “Історією Русів”, запорожці після грізних подій козацько-селянських повстань першої половини XVII ст. тримають дистанцію з польським урядом і ведуть боротьбу з калмицькими ордами (за гетьманування Карпа Півторакожуха) й кримчаками та персами (за гетьманування М. Гулака), роблячи цим послугу кримському хану і турецькому султану.

По смерті останнього реєстрові війська об’єднались із запорозькими козаками й розійшлися по зимівниках, маючи своїх начальників і курені²⁴.

Відповідно до твору, в той період польський уряд прийняв рішення тримати у війську малоросійському наказних гетьманів, першим з яких проголошено в 1646 р. осавула генерального і полковника чигиринського Івана Барабаша, а при ньому – генеральним писарем Зіновія-Богдана Хмельницького.

У викладі подій Хмельниччини (1647–1657 рр.) запорожці характеризуються автором двояко. З одного боку, їм відводиться провідна роль: визвольна війна під керівництвом Б. Хмельницького починається саме з прибуття останнього на Січ, де козаки дають згоду підтримати повстання, склавши кістяк боєздатного війська. Наводиться його промова перед повстанцями, в якій він стверджує, що перемога неминуча оскільки на боці українського народу знаходиться благодать Божа²⁵ та одна з найголовніших її ознак – щира прихильність низового Запорозького

Війська. За свідченням автора “Історії Русів”. підписуючи Зборівський трактат, Б. Хмельницький не забув про запорожців, включивши їх у свої військові сили. Після Зборова він наказав своїй адміністрації провести перепис української людності, щоб чітко контролювати перехід населення до козацького стану.

Описуючи переяславські події 1654 р., автор “Історії Русів” конкретизує протиріччя у відносинах Війська Запорозького й Б. Хмельницького, який, очевидно, вже не вважав їх самостійною військово – політичною одиницею. Так, коли московські послы зажадали, щоб Військо Запорозьке мало спільну з Малоросією згоду на договори та присягою підтвердило їх, гетьман зауважив: “Запорожці у нас люди невеликі, і для того в діло се ставити їх ні для чого, бо вони з нас набираються і до нас повертаються”²⁶.

По смерті Хмельницького починається період Руїни (від гетьманування Юрія Хмельницького до Івана Мазепи). У той час Запорозьке Військо використовує в своїх інтересах Росія, яка організовує воєнні походи. За свідченням автора, січовики терпіли від російських солдатів дошкульні глузування, про себе ж останні були високої думки. Завдяки автору “Історії Русів”, бачимо частину козаків у Конотопській битві на боці І. Виговського. Саме в той період запорожці характеризуються автором як деструктивна сила, шкоду від якої можна порівняти з руйнацією татарською. На Січі після першого свого гетьманування переходить Ю. Хмельницький, запорожці допомагають йому стати гетьманом вдруге. На думку автора політика Ю. Хмельницького спричинила в Малоросії страшну міжусобицю. Як наслідок такого політичного безладдя в Україні з’явився 5 гетьманів, серед яких був представник запорозьких козаків І. Брюховецький (Тетеря та Дорошенко – лівобережні, Сомко й Васюта – правобережні). Згідно з працею січовий гетьман Брюховецький разом з частиною запорожців здійснював рейди по Україні, грабуючи родини своїх противників, особливо Васюти і Сомка. Награбованим Брюховецький ділився із запорожцями.

Слід зазначити, що автор “Історії Русів” пов’язує жахливі сторінки історії періоду Руїни саме з Запорозькою Січчю. Він намагається бути об’єктивним у своїй праці, але не може приховати захоплення однією з найталановитіших та не передбачуваних фігур Запорожжя – кошовим Іваном Сірком. Переважна більшість сторінок праці того періоду присвячена йому.

Сірко, як пише автор, – досить самостійний політик, хоча часом “дозволяє” вважати себе партизаном Івана Брюховецького, який веде боротьбу з гетьманом Тетерею, а вже згодом воює з татарами Великої Орди, плюндруючи її міста, рушає на Молдавію, де під містом Сороки

за Дністром зазнає великих втрат від польського генерала Маховського і вертається в Україну. Однак незабаром, дізнавшись про відрядження татарських військ, за фірманом султанським, у закубанську експедицію, нападає зі своїми козаками на Крим. Там він нищить вогнем і мечем міста й села, а самого хана заганяє аж у гори. Останній направив гінця до Петра Дорошенка з проханням допомоги, обіцяючи, що при потребі також стане в пригоді гетьманові. Дорошенко вирушив у Крим, та негайно припинив акцію Сірка. Проте самого отамана захопити не зміг, бо він рушив на Січ з великими припасами.

В той період, відмічає “Історія Русів”, козаки запорозькі ведуть досить незалежну міжнародну політику, даючи урок російському цареві щодо невтручання в їх стосунки зі своїми сусідами. Так, наприклад, після ноти протесту січовиків цар відкликав корпус воєводи Косоґова, який ішов за його наказом до міста Кодак. Запорозька Січ визнає за свого зверхника то кримського хана, то турецького султана, то воює проти них, бо боротьбу із сусідами вважає за шахову гру й уміє давати собі раду в будь-якій ситуації.

У праці доба Івана Сірка подається як яскрава сторінка в історії Запорозжя. Він був її незмінним лідером навіть тоді, коли січовики обирали собі гетьманів (як було з Суховієм та Ханенком), з якими кошовому доводилося воювати, захищаючи своїх колишніх ворогів (П. Дорошенка), щоб довести козакам, хто є справжній господар на Січі. Автор відмічає незвичайну вдачу Сірка – непереможного полководця “урус шайтана” (за свідченням татар), справедливості якого визнавали навіть його вороги, яких він рятував від скрути.

У період Руїни Іван Сірко брав на себе відповідальність за Січ та одноосібно приймав рішення, як діяти в тій чи іншій ситуації. Так, у 1680 р. гетьман Самойлович не раз посилав кошовому накази, щоб той напав на турків і татар, які перебували в районі запорозьких земель. Однак знаючи, що він один серед тогочасних володінь османських та надіятися йому нема на кого, Сірко ігнорував ті накази. Замість війни, укріплював свої зимівники, розташовані на дніпровських островах, дотримуючись нейтралітету й очікуючи результатів російсько-турецьких воєн.

“Історія Русів” відмічає, що скарби прашурів татар, – Чингісхана і Батия, награвані на Русі, відібрав у них саме кошовий Іван Сірко²⁷.

Мінімум інформації про Січ налічується в частині “Історії Русів”, яка висвітлює діяльність Мазепи й події російсько-турецької війни, на даті якої обривається твір. За пам’яткою, на Січі перебував заколотник Петрик на початку своєї діяльності, якого Мазепа прибрав з політичної карти османів. За останнього запорозьці обороняють цісарські кордони

від татар та турок. Під час Азовських походів січовики відіграють провідну роль у його війську.

Праця скупо подає відомості про запорозьких козаків на своїх останніх сторінках. Так, зазначається, що після розгрому під Полтавою Карл XII і рештки шведів переправилися через Дніпро завдяки тому, що Мазепа зумів зібрати декілька човнів січовиків. Твір повідомляє, що після смерті Івана Мазепи гетьмана на вигнанні Пилипа Орлика підтримали запорожці, й пояснює причину цього: “Січ багато років знаходилась посередині степів татарських, а тому козаки не знали, кому вони дістануться, ось і пристали до Орлика. А з ним і татарами кримськими та бессарабськими вчиняли наскоки і руйнування в Малоросії, помщаючись на народів за його непослух і супротив їм”²⁸.

Щодо періоду правління імператриці Єлизавети “Історія Русів” описує її подорож в Україну у 1744 р. Серед військ, які її зустрічали та з почестями конвоювали до постою, були й запорожці.

Останні повідомлення про січовиків зустрічаються, коли автор оповідає про створення російським урядом пікінерських полків під час правління Катерини II. Їх почали готувати до війни з турками, констатує твір, але вони розбігалися по зимівниках запорозьких та хуторах новосербських і там переховувалися²⁹.

Таким чином, проаналізувавши місце й роль Запорозької Січі в національній історії, за викладом “Історії Русів”, можна констатувати:

В історико-політичній пам’ятці, попри фантазію та домисли, автор подав, хоча й у дуже скупому вигляді, основні відомості, за якими згодом подальші дослідники розглядали Запорозьку Січ: її виникнення, територію, роль в обороні від ворога, освоєння краю прилеглого до Січі, хоча у тексті не зустрічається назви жодної з восьми Січей, які були створені козаками протягом XV – XVIII ст.

Запорозька Січ – це перш за все команда гетьмана малоросійського, до підпорядкування якого вона завжди належала, а не прикордонна служба польського королівства.

Саме архаїчність твору дала дослідникам XIX – початку XX ст. поштовх здійснити наукові розвідки і висвітлити білі плями твору, зокрема ті, що стосувалися Січі.

Описуючи Запорозьку Січ, автор дотримувався вже усталеного на той час інформаційного масиву, характерного для російської історіографії. Але при цьому він започаткував принципово новий ідеологічний підхід при викладенні та осмисленні історичних подій.

“Історія Русів” накреслила для подальших дослідників XIX – XX ст. схему висвітлення історії козацтва і зокрема Запорозької Січі: від прикордонної служби до єдиної оборонної структури України; а згодом від

сприйняття запорожців як незначних людей у державі до руйнівної сили й авантюристів.

Невідомому автору вдалося за той період, який він характеризував, виокремити центральні фігури в історії Запорозжя: Д. Вишневецького, К. Косинського, С. Наливайка, П. Конашевича–Сагайдачного, І. Сірка та ін.

Запорожці брали активну участь як у внутрішній, так і зовнішній політиці гетьманів, часом самостійно визначали міжнародні пріоритети для себе.

Поступово Січ втрачала свої позиції в державі й для невідомого автора перестала бути об'єктом, що заслуговує на увагу.

---

¹ Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга пол. XVIII – середина XIX ст.). – Харків., 1996. – С.128 – 147.

² Там само. – С.164 – 165.

³ Історія Русів. – К., 1991. – С.318.

⁴ Там само. – С.50.

⁵ Там само. – С.50.

⁶ Там само. – С.51.

⁷ Винар Л. Силуети епох. – Дрогобич., 1992. – С.45 – 47.

⁸ Замлинський В. Богдан Ружинський // Дніпро. – 1990. – №4. – С.130 – 132.

⁹ Див. Максимович М. Исторические письма о казаках приднепровских. Собр. соч. – К., 1876. – Т.1. – С.306 – 310.

¹⁰ Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К., 2000. – С.431.

¹¹ Див. Грушевський М. Історія України – Руси: в 11 т., 12 кн. – К., 1991. – Т.7. – 1995. – С.148.

¹² Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 р. – К., 1990. – С.523 – 524.

¹³ Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. – К., 1990. – Т.2. – С. 560.

¹⁴ Українське козацтво: Мала енциклопедія. – С.551.

¹⁵ Яворницький Д.І. Вказ. праця. У 3 т. – К., 1990. – Т.2. – С. 128 – 129.

¹⁶ Див. Марченко Н.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959. – С.114.

¹⁷ Див. Грушевський М. Історія України – Руси. – Т.7. – С.181.

¹⁸ Иконников В.С. Опыт русской историографии. – К., 1908. – С.1649.

- 19 Див. *Грушевський М.* Історія України – Руси. – Т.7. – С.199.
- 20 Див. Історія Русів. – С.81.
- 21 Українське козацтво: Мала енциклопедія. – С.431.
- 22 Там само. – С.342.
- 23 *Полонська – Василенко Н.* Історія України: У 2 т. – Т.1. – К., 1993. – С.440 – 445.
- 24 Див. Історія Русів. – С.99.
- 25 Там само. – С.111.
- 26 Там само. – С.166.
- 27 Там само. – С.211 – 242.
- 28 Там само. – С.275.
- 29 Там само. – С.314.